

KËNDVËSHTRIME TË REJA MBI JETËN DHE VEPRËN LETRARE TË NEZIM FRAKULLËS

Interesimi kërkimor-shkencor për Nezimin dhe veprën e tij letrare nisi në gjysmën e dytë të shek. XIX. Nismëtar i këtyre interesimeve qe albanologu gjerman Han. Ai, në vitin 1854, botoi tetë këngë të Nezimit, të cilat ia kishte mbledhur Kristoforidhi, nga goja e popullit të Elbasanit, dhe njëherit shfaqti vlerësimet e para për krijimtarinë e tij poetike, me çka hapi diskutimin dhe vlerësimin shkencor jo vetëm për Nezimin dhe krijimtarinë e tij, por edhe për dukurinë letrare shqipe alhamiada¹. Kështu Nezimi dhe vepra e tij letrare u ngritën në rrafshin ndërkombëtar të interesimit shkencor, përpara se të shtroheshin për diskutim në rrafshin kombëtar.

Rrugën që hapi Hani, e ndoqën edhe studiues të tjerë të huaj dhe shqiptarë, si: Auguste Dozon², Louis Benloew³, Dhimitër Kamarda⁴, Gustav Mejer⁵, Geatano Petrotta⁶, Zef Jubani⁷, Abdullah Ferhati⁸, Shefik Osmani⁹, Namik Resuli¹⁰, Ettore Rossi¹¹, Osman Myderrizi¹², Mahir Domi¹³, Shaban Çollaku¹⁴, Jup Kastrati¹⁵, Muhamed Mufaku¹⁶, Mahmud Hysa¹⁷, Robert Elsie¹⁸, Abdullah Hamiti¹⁹ etj. Për veprën e Nezimit shfaqti interesim edhe rilindësi shqiptar i mirënjohur, Sami Frashëri. Ai, më 4 qershor të vitit 1882, kishte përfunduar përzgjedhjen dhe transkriptimin e 25 poezive të Nezimit, të cilat i përmbloodhi në një dorëshkrim të cilit i vuri titullin "Mbledhje e këngëve shqip të vjetra e të ra"²⁰. Këtë përmbledhje, Samiu sikur e kishte përgatitur për botim, por ajo pa dritën e botimit vetëm tani vonë, falë interesimit dhe angazhimit të studiueses Genciana Abazi - Egro²¹.

Në vitet 30 të shek. XX, interesimi i studiuesve shqiptarë për Nezimin dhe veprën e tij letrare shënoi rezultatet e para serioze, në radhë të parë, falë interesimit dhe punës kërkimore të beratasit Abdullah Ferhati (1889-1939)²². Ferhati gjeti një kopje jo të plotë të Divanit shqip të Nezimit, të cilën e transkriptoi dhe e botoi

pjesë-pjesë në revistën “Zani i Naltë”, në vitin 1938²³. Kështu që tetë këngët e Nezimit që kishte botuar Hani më herët dhe kopja e Divanit që e botoi Ferhati, qenë pikëmbështetja e vetme për studimin dhe vlerësimin e veprës së tij deri tani vonë. Ndërsa kohë më parë u botua vepra e Abdullah Hamitit, Nezim Frakulla dhe Divani i tij shqip, e cila paraqet versionin më të plotë të Divanit të Nezimit që u botua deri tani²⁴.

Me gjithë interesimin e hershëm dhe të një numri relativisht të gjërë hulumtuesish e studiuesish, të dhënat e deritanishme për jetën dhe veprën letrare të Nezimit kanë mbetur mjaft të varfra dhe aty - këtu të paqëndrueshme. Prandaj, me këtë punim synojmë t’i korrigjojmë dhe t’i plotësojmë disa të dhëna për Nezimin dhe veprën e tij letrare. Vrojtimit tona lidhur me këtë subjekt mbështeten kryesisht në dy divanët osmanisht të Nezimit, në epitafin e Fejziut kushtuar Nezimit dhe në burime të tjera të botuara e të pabotuara.

Qysh në vlerësimet e para që ka shfaqur Hani për Nezimin, respektivisht për krijimtarinë poetike të tij, ka pasur edhe keqkuptime dhe lajthime. Ky albanolog i shquar, në vlerësimet e tij për Nezimin, përveç të tjerash, kishte shkruar: “Nezim beu ka qenë më i famshmi poet modern i gegëve muslimanë të qendrës, ndër të cilët vazhdimisht përsëriten gojarisht këngët e tij. Sikur të mos ishin shëmtuar aq shumë këto këngë me fjalët e huaja arabisht, persisht e turqisht, Nezimi mund të mbahej, në një farë mënyre, si Anakreonti i Shqipërisë”²⁵. Edhe pse këto vlerësime dhe karakterizime të Hanit i kanë bërë jehonë të mirë Nezimit dhe krijimtarisë së tij shqipe, kanë nxitur kërshërinë e shumë studiuesve për të dhe janë cituar vazhdimish prej tyre, në segmente të veçanta ato tanimë nuk mund t’i bëjnë ballë mendimit kritik. Së pari, siç ka vënë në dukje edhe Myderrizi²⁶, Nezimi ka shkruar në dialektin tosk dhe, së dyti, “ashku”, respektivisht dashuria dhe vera në veprën poetike të Nezimit janë simbole të poezisë orientale të divanit, prandaj karakterizimi i poezive të tij si poezi anakreontike është i paqëndrueshëm. Pikërisht sepse dashuria poetike e Nezimit është dashuri hyjnore,²⁷ respektivisht dashuri sufiste islame, e shprehur ndaj “xhananit” respektivisht ndaj më të dashurit - Zotit të gjithësisë, i cili është burim i mirësisë, i bukurisë dhe i dashurisë së pafundme. Është dashuri e shprehur

edhe ndaj udhërrëfyesit të ashikut drejt njohjes së këtij burimi. Se kjo dashuri nuk ka të bëjë fare me dashurinë e njeriut ndaj njeriut, e thekson disa herë Nezimi në veprën e tij:

*Hallku belqim ashkun tim,
ma pandehin mexhāzī.
Veç Ti e di jā Rrahīm,
për kë bëhetë nijāzī²⁸.*

Po ashtu edhe për faktin se vera, të cilën e përmend Nezimi më se një herë në veprën e vet poetike, simbolizon filozofinë apo mësimet e sufizmit dhe fuqinë magjike të dehjes shpirtërore që ka kjo filozofi. Ndërsa “sakiu”, apo shërbyesi me verë, simbolizon udhërrëfyesin shpirtëror, respektivisht mësuesin e sufizmit (burimisht: tesavvuf)²⁹.

Është e qartë se vlerësimet e Hanit për krijimtarinë poetike të Nezimit janë mbështetur në ato poezi të tij, të cilat populli prej kohësh i kishte përvetësuar duke i kënduar si këngë, brez pas brezi dhe duke i transformuar e ndryshuar, jo vetëm në aspektin dialektor, por edhe më thellë.

Po ashtu, disa lajthitje që i ka bërë fillimisht A. Ferhati në biografinë e Nezimit, i kanë keqorientuar edhe autorët e mëvonshëm që kanë shkruar për të. Këtu kemi parasysh, në radhë të parë, tarihin (epitafin) e Feziut kushtuar Nezimit, të cilin e ka transkriptuar, e ka përkthyer dhe e ka botuar së pari Ferhati³⁰. Transkriptimin dhe përkthimin e A. Ferhatit e ka ribotuar, pa ndryshime, SHETOS /Shefik Osmani/³¹. Ndërsa një variant të përkthimit të këtij epitafi e ka botuar O. Myderrizi³². Mirëpo, të dy variantet e përkthimit të këtij epitafi janë bërë me gabime. Kështu që ky epitaf, me të dhënat që ofron për Nezimin, duke qenë burimi kryesor i shfrytëzuar për ndërtimin e biografisë së tij, ka bërë që gabimet e këtyre dy përkthyesve të epitafit, të cilët janë edhe studiuesit më të rëndësishëm të Nezimit, të barten dhe të përsëritën mekanikisht në të gjitha studimet e mëvonshme që janë bërë për të, përfshirë tekstet shkollore, universitare dhe enciklopedike. Prandaj e pamë të nevojshme që ta ripërkthejmë dhe ta komentojmë paksa këtë epitaf. Teksti i epitafit të Nezimit, i transkriptuar me alfabetin e sotëm të turqishtes dhe i përkthyer shqip është si vijon:

Târîh-i vefât-i mîr Nazîm Arnaud
 An karye-i Frakula kaddesal-lahu sir-rehu:
 Server-i hayl-i efâdil, kutb-i erbâb-i sukkân
 Mahlas-ı pâk-i “Nazîm”, mîr Ibrahim nâm
 Vâris-i meydân-i fadl-u ma’rifet, kâmil hüner
 Vâkif-i esrâr-i ma’nâ, ârif-i ‘âli mekâm
 Çün felek gûrbet’ te mescûn etti ani bî’ cünâh
 Oldu mat’ûnen şehîd-ü azmi dârus-selâm
 Eylesun fadl-i Hüdâ, ol fâdil’ud-dehre nasîp
 Rû’yet-i dîdâr-i hûrun maksûretun fî’l-hiyâm
 Ağladi “Fezî” dedi bu mu’cemi târihini
Sicn-i dünüadan Nazîm sâkini dâr’is-selâm
 1173

Përkthimi:

“Epitafi i Nazim beut, shqiptar
 nga fshati Frakulla, Zoti ia shenjtëroftë sekretin:
 Kryetar i të shumëvirtytshmëve, shtyllë e dijetarëve të vendit
 Pseudonimi i ndershëm i tij është Nazim, emri Ibrahim bej
 Trashëgimtar i sheshit të virtytit dhe njohurisë, artist i përkryer
 Dijetar i kuptimeve të fshehta, njohës i rangut të lartë
 Kur fati e burgosi në vend të huaj pa faj
 Vdiq dëshmor nga murtaja dhe u nis për Parajsë
 Mirësia e Zotit ia mundësoftë atij dijetari të kohës
 Të sheh fytyrën e Tij, dhe hyrë në separenë e tij në çadër
 Qau “Fezîu” dhe tha këtë “tarihi mu’xhem”
Nga burgu i kësaj bote Nazimi banor i Parajsës”.

1759

Gabimet më të mëdha që janë bërë në dy variantet e përkthimeve të mëparshme të këtij epitafi, kanë të bëjnë me rrethanat e vdekjes së Nezimit dhe me vitin e vdekjes së tij, të pasqyruara në gjysmëvargun e shtatë, të tetin dhe të dymbëdhjetin të këtij epitafi. Të dy përkthyesit e përmendur, nuk e kanë përkthyer drejt fjalën “**mat’ûnen**” (në gjysmëvargun e tetë) domethënia e së cilës është: **me vdek nga murtaja**³³. Kjo fjalë, në asnjë mënyrë, nuk mund të përkthehet “i torturuar”, siç e ka përkthyer O. Myderrizi, apo “i përbuzun”, siç e ka përkthyer A. Ferhati. Rrjedhimisht, përkthyesit e epitafit, duke mos e kuptuar se shkaku i vdekjes së Nezimit ka qenë epidemia e murtajës dhe duke mos u shkuar

ndër mend se autori i epitafit fjalën burgosje (në gjysmëvargun e shtatë) ka mundësi ta ketë përdorur si shprehje figurative, meqë edhe i godituri nga epidemia e murtajës është dashur të izolohet e të mbahet si i burgosur, pa pasur asnjë argument, kanë paragjykuar se Nezimi paskësh vdekur nga torturat në burg. A. Ferhati për këtë epitaf thotë se ishte i gdhendur në gurin e varrit të Nezimit, por nuk e thotë se ku gjendet varri i tij³⁴. Ndërsa O. Myderrizi këtë e merr si lajthim të A. Ferhatit, duke thënë: "...Nezimi – me sa kuptohet nga kronogrami – u mbyt në një burg të Stambollit si kriminel dhe natyrisht u fut më ndonjë gropë të panjohur dhe u la pa varr e pa epitaf"³⁵. Është e qartë se, po të ishte mbytur në burg Nezimi, apo kushdo tjetër, do të ishte pothuaj e pamundur t'i dihej varri, por nga epitafi, apo kronogrami, siç e quan Myderrizi, nuk mund të konstatohet se Nezimi qenkësh mbytur në një burg të Stambollit si kriminel. Fakti që autori i këtij epitafi Nezimin e quan dëshmor apo martir (burimisht: shehid), nuk na jep të drejtë të supozojmë se ai qenkësh martirizuar nga torturimi në burg. Sepse Nezimit i është dhënë epiteti i shehidit për arsye se ai vdiq nga murtaja³⁶, dhe të vdekurit nga murtaja, në traditën islame, janë trajtuar si shehidë³⁷. Veç kësaj, me togfjalëshin "nga burgu i kësaj bote" nuk është e thënë të kuptohet burgu në kuptimin konkret të kësaj fjale, sepse në letërsinë orientale të Divanit përgjithësisht dhe posaçërisht në letërsinë e Tesavvufit, haset shpesh krahasimi i kësaj bote si burg për besimtarin sufist. Edhe Nezimi, duke qenë poet sufist, më se një herë e ka bërë këtë krahasim. Në fl. 8 të divanit të tij të dytë osmanishte, ai thotë: "*Sicn-i mu'min, değil mi bu dünyâ // Anla manasın, eyleme şekvâ*". Domethënë: "Burg i besimtarit a nuk është kjo botë // Kupto domethënien mos u anko". Po ashtu, në divanin shqip thotë: "*Kjo dynja m'u bë sixhin // Ai Zot më bëftë emin*".³⁸

Gabimi i dytë që kanë bërë A. Ferhati dhe O. Myderrizi në përkthimin e këtij epitafi, ka të bëjë me vitin e vdekjes së Nezimit. Vitin e vdekjes së Nezimit e përmban distiku i fundit i këtij epitafi të ashtuquajtur "tarihi mu'xhem". Kështu që, kur i llogarisim, sipas sitemit ebxhedik, vetëm shkronjat me pika të këtij distiku: ح=3 + ن=50 + ن=50 + ي=10 + ن=50 + ن=50 + ط=900 + ي=10 + ن=50 del viti 1173 sipas hixhrës, i cili është ekuivalent me vitin 1759 sipas kalendarit tonë⁴⁰ dhe nuk i përgjigjet vitit 1754, që e ka dhënë A. Ferhati⁴¹, e as

vitit 1750, që e ka dhënë O.Myderrizi⁴². Nuk qëndron, gjithashtu, as viti 1760, që është dhënë nga studiues të tjerë të mëvonshëm.

Përkthimi i parë jo i saktë i epitafit të Nezimit ka shkaktuar paqartësi edhe rreth çështjes së emrit të vërtetë të Nezimit, pseudonimit poetik dhe emrit të babës së tij. Edhe pse këto ngatërtime i ka sqaruar O.Myderrizi⁴³, edhe pas këtij sqarimi ka pasur studiues që kanë vazhduar ta ngatërrojnë emrin, pseudonimin poetik dhe mbienrin e Nezimit, duke e trajtuar madje si dy persona të ndryshëm, njëri Nezim Frakulla⁴⁴, kurse tjetri Ibrahim Nezimi⁴⁵.

Konstatimi se Nezimi vinte nga një familje e vogël feudale nga fshati Frakull, po ashtu është i pasaktë, sepse vetë Nezimi, në dy divanët e tij osmanisht, na bën me dije se vjen nga familja fisnike Vlora. Kjo familje fisnike e lartë i ka dhënë shumë njerëz të shquar jetës politike, ushtarake dhe kulturore gjatë periudhës osmane, duke filluar nga Sinan Pashë Vlora (vd.1503)⁴⁶ e deri tek Ismail Qemal Bej Vlora (1844-1916), kryetari i parë i Shqipërisë së Pavarur. Ç'është e vërteta, këtë informacion e pat publikuar Ekrem Bej Vlora, në kujtimet e tij⁴⁷, por ai sikur hasi në vesh të shurdhër dhe nuk qe marrë seriozisht nga opinioni shkencor shqiptar për arsye jashtëshkencore.

Të dhëna me interes për paraardhësit e vet dhe për personalitete të tjera të familjes fisnike Vlora, por edhe për vetveten, na jep Nezimi në dy divanët osmanisht, të cilët janë koleksionuar në Bibliotekën Kombëtare në Tiranë me signaturën An IX/10 F⁴⁸. Në këtë dorëshkrim autografik të Nezimit, që numëron 152 fletë (304 fq.) janë lidhur dy Divanët e tij osmanisht dhe Divani persisht. Nga fl. 1b - 34a është Divani i dytë i Nezimit në osmanishte, i përfunduar dhe i sistemuar në vitin 1753. Fletët 34b-36a janë të pashkruara. Nga fl. 36b - 107a është Divani i parë osmanisht i Nezimit, i përfunduar dhe sistemuar në vitin 1747. Divani i parë osmanisht i Nezimit, përveç që është është më vëllimor se i dyti, ka edhe shumë poezi të shkruara nga autori në margjina, jashtë kornizave të Divanit. Përfundimi i radhitjes së këtij divani është shënuar në fletën 102b, por meqë poeti ynë ka vazhduar të shkruajë poezitë e tij edhe pas përfundimit të divanit, deri në fletën 107a, edhe poezitë e bashkëngjitura pas përfundimit, i konsiderojmë si

pjesë të Divanit të parë të Nezimit.

Fletët 107b-117a janë lënë të pashkruara nga autori, ndërkohë që ndonjëri nga pronarët e dorëshkrimit pas vdekjes së Nezimit ka shënuar disa gjëra të parëndësishme në gjuhën arabe, të cilat nuk kanë të bëjnë me divanin. Në fletët 117b-137b është radhitur Divani persisht i Nezimit, të cilin e ka përfunduar në vitin 1747. Që të tre Divanët kanë unvanët (faqet e titujve) të iluminuar. Këto zbukurime artistike me motive florale, nuk dihet nëse i ka bërë ndonjë artist shqiptar apo janë bërë në Stamboll. Se dorëshkrimi është autografi, e thotë vetë autori në përfundimin e Divant të parë. Shkrimi i përket llojit të ashtuquajtur “rik’a” dhe është mjaft i bukur.

Dy divanët osmanisht të Nezimit, përveç vlerës së tyre letrare-artistike, kanë rëndësi edhe si burime informacioni të dorës së parë, si për vetë autorin dhe familjen e farefisin e tij, po ashtu edhe për personalitete të shquara të shtresës drejtuese të vendit, si dhe për historinë e institucioneve të ndryshme fetare, arsimore dhe publike utilitare, të ndërtuara gjatë kohës kur ka vepruar autori. Studimi i tyre do të ndryshojë dhe do të plotësojë shumëçka në jetëshkrimin e Nezimit. Po ashtu do të qartësojë më shumë historinë e, në veçanti, historinë e kulturës në Berat dhe më gjerë nga viti 1727 deri në vitin 1753, që është një periudhë çerekshekullore shumë e rëndësishme për zhvillimet e kulturës shqiptare.

Është me interes të veçantë për jetëshkrimin e Nezimit kasideja që ia kushton Kapllan pashë Vlorës, të birit të Jusuf begut, për të cilin poeti ynë thotë se gjenealogjia e këtij personaliteti të ndritur është vezir bir veziri, që moti, kurse për veten e tij deklaroi se është bir i kësaj gjenealogjie të tyre të ndritur. “Zât-ı pâkin öte’den pâk vezîr ibni vezîr // Ben dâhî silsile-i pâkinizin zâdesiyim”⁴⁹. Vetëm prej këtyre dy gjysmëvargjeve nuk mund të nxirrim përfundim se cili është i ati i Nezimit, mirëpo tarihi (kronogrami) i vdekjes së Islam Begut, djalit të Murat Begut në vitin 1727⁵⁰, për të cilin Nezimi thotë se ishte djali i axhës së tij, na çon te përfundimi se Nezimi ka qenë i biri i Kapllan Mehmet pashë Vlorës. Burimet osmane për Kapllan Mehmet pashë Vlorën thonë se është vlarë në betejën e Zentës në korrik-gusht të vitit 1697, duke qenë muhafiz i Vlorës dhe mirimiran⁵¹. Në pemën gjenealogjike të familjes fisnike Vlora, që ka publikuar Ekrem Vlora, shihet se Murat beu ka qenë

vëllai i Kapllan Mehmet pashë Vlorës⁵².

Në fletën 89 të Divanit të tij të parë osmanisht, Nezimi ia kushton një kronogram të ëmës, e cila kishte vdekur në vitin 1735. Në këtë kronogram Nezimi nuk e përmend emrin e së ëmës, por, sipas Ekrem bej Vlorës, ajo quhej Sadije dhe ishte e bija e Mahmut pashë Begollit të Pejës⁵³.

Në divanët osmanisht të Nezimit, gjejmë të dhëna me interes edhe për arsimimin dhe edukimin e Nezimit. Aty shohim se dy nga profesorët e tij më të çmuar në medresenë e Beratit kanë qenë Sylejman efendiu, i shquar me pseudonimin e tij poetik Shehdi, dhe Ali Efendiu, të cilëve Nezimi u ka kushtuar poezi panegjirike. Me rastin e vdekjes së profesorit të tij, myftiut të Beratit, Ali efendiut, në vitin 1743, Nezimi, në shenjë respekti, i kushtoi një elegji, duke e cilësuar atë si njeri të shkëlqyer e të nderuar (kamil, mykerem), duke thënë: “Lindi i pari zotëri, vdiq i fundit zotëri // O dert i Nezimit, profesori nga ti u largua”⁵⁴. Duhet të theksojmë këtu se biografët e Nezimit, fillimisht Abdullah Ferhati dhe shumë të tjerë pas tij, e kanë paraqitur myftiun e Beratit, Mulla Aliun, si rival të Nezimit në poezi, mirëpo askush prej tyre nuk ka botuar të paktën një bejt të Mulla Aliut. Po ashtu, nuk kanë dhënë as një informacion se ku e kanë parë ndonjë poezi të tij. Ç’është e vërteta, Nezimi ka pasur një mosmarrëveshje me Mulla Aliun, por ajo nuk ka të bëjë me krijimtarinë letrare, por duket se ka të bëjë me çështjen e shkarkimit të Mulla Aliut nga posti i myftiut të Beratit. Në aktin zyrtar të shkarkimit të Mulla Aliut nga posti i myftiut, përveç të tjerash, thuhet: “Myftiu i Beratit, Aliu, është hequr nga shërbimi i Fetfasë për shkak se është denocuar se ka mbajtur qëndrim të keq ndaj disa çështjeve të panevojshme dhe është përzier në disa lëvizje kryengritëse të qytetit. (15 gusht 1738)”⁵⁵. Kjo mosmarrëveshje e tyre është pasqyruar edhe në Divanin shqip të Nezimit, në vargjet:

*Ç’faj iu paq o mulla Ali
Pse iu mburra me nasihat,
A u jdis ti bëhesh asi
Shejhut që ke marrë bejat*⁵⁶.

Nga këto vargje kuptojmë se Mulla Aliu paska qenë edhe shehu i Nezimit.

Nezimi, gjatë studimeve në Stamboll, ka vijuar mësimet te

dijetari dhe profesori i shquar turk Davud-i Karsi⁵⁷, të cilit i këndon poezi panegjirike.

Është me interes të theksojmë një të dhënë që na jep Nezimi në divanin e tij të dytë osmanisht (fl. 9) lidhur me arsyet e ikjes së tij nga Berati, në vitin 1745, ku thotë: “Vatanım şerhi Belgrad idi , amma gördüm // Derk-i esfel-i bu zaman-ı, Halik-i bî-çün etti. Ben’de Istanbula geldim vatanım terk ettim”. (Atdheu im ka qenë Berati, por e pashë // Kuptim mjerimi të kësaj kohe, Krijuesi i pashoq e bëri. Dhe unë kam ardhur në Stamboll, atdheun e kam lëshuar.)

Në divanët e tij osmanisht, Nezimi ka demonstruar mjeshtri të rrallë për përpilimin e tarihëve (kronogrameve) kushtuar lindjes apo vdekjes së personave të ndryshëm, si dhe kushtuar ndërtimit të objekteve të ndryshme profane dhe sakrale.

Lindjes së nipit të vet, Ahmet beut, djalit të Ali pashës, në vitin 1747, Nezimi i ka kushtuar dy kronograme⁵⁸. Lindjes së kusheririt të tij, Ismail Pashë Velabishtit, në vitin 1727, i ka kushtuar një kronogram⁵⁹.

Kronograme me rastin e vdekjes Nezimi u ka kushtuar disa personave të dalluar nga të dy gjinitë, si: Mahmut pashës, vdiq në vitin 1738⁶⁰, Mustafa pashës, vdiq në vitin në vitin 1738⁶¹, Sylejman beut, djalit të Murat beut, vdiq në vitin 1738⁶², Mulla Ibrahimit, djalit të Ymer efendi Beratit, vdiq në vitin 1744⁶³, Mulla Dervish efendiut, vdiq në vitin 1745. Këtë të fundit Nezimi e ka çmuar shumë, duke e cilësuar si “personalitet i pashoq në fushën e ditorisë”⁶⁴. Kronograme po ashtu u ka kushtuar Halil Efendiut, vdiq në vitin 1745, Suud Efendiut, vdiq në vitin 1746⁶⁵, zonjës Rukije (Rukije kadën), vdiq në vitin 1746. Nga kronogrami kushtuar kësaj zonje, kuptojmë se ajo paska qenë: “Âkile hem âlime, din’de kaviyye âmile // Rah-ı hak’ta bezli mal-u mülk eyledi müdam”. (E mençur dhe e ditor, në fe veprimtare e fortë // Donatore e madhe e pasurisë në rrugë të Zotit). Nezimi e vlerëson zonjën Rukie si “ajkë të tërë grarisë që fati nuk e sjell edhe një si ajo deri në ditën e kijametit”⁶⁶. Nezimi u thuri kronograme edhe zonjës Ajshe, vdiq në vitin 1747⁶⁷, Zonjës Hatixhe, vdiq në vitin 1735⁶⁸ etj.

Nezimi i ka kushtuar kronograme edhe ndërtimit të disa

objekteve të rëndësishme në Berat, si: Ndërtimit të Teqesë së Halvetive me ujësjellës, nga Ismail Pashë Velabishti në vitin 1748⁶⁹; ndërtimit të urës nga Ismail pashë Velabishti në vitin 1751⁷⁰; ndërtimit të Shadërvanit, nga Ismail Pasha në vitin 1752⁷¹; ndërtimit të dy çesmave nga Ismail pashë Velabishti në vitin 1742⁷²; ndërtimit të faltores nga Sheh Hysejn Berati në vitin 1746 dhe rinovimit të Teqesë nga Shejh Hyseni, po në vitin 1746⁷³. Ka përpiluar edhe shumë kronograme të tjera.

Si përfundim mund të themi se **Ibrahim "Nezim" Bej Frakulla - Berati** lindi në Frakull, ku i ati i tij kishte çifligjet familjare, në gjysmën e dytë të shekullit XVII. Rrjedh nga familja fisnike Vlora. Studimet i filloi në medresenë e Beratit, ku vijoi mësimet te myderrizët Sylejman efendiu, i shquar me pseudonimin poetik Shehdi, dhe tek Ali efendiu (vd. 1743), myfti i Beratit dhe sheh i Nezimit. Studimet i plotësoi në Stamboll te myderrizi dhe dijetari i famshëm turk Hoxha Davud el- Karsiu (vd. 1756), i cili ka lënë mbresat më të mëdha në profilizimin e botëkuptimeve sufiste të Nezimit.

Pas mbarimit të studimeve, Nezimi u kthye në Berat ku gjeti një mjedis të përshtatshëm për të zhvilluar veprimtarinë e tij letrare. Berati asokohe kishte një shtresë intelektuale mjaftë aktive. Rol parësor dhe të pazëvendësueshëm në zhvillimin e jetës intelektuale dhe letrare, gjithsesi, ka pasur fisnikëria vendëse e cila në Berat, sikundër dhe në qendrat e tjera shqiptare, ka qenë në pararojë të zhvillimeve politike, ekonomike dhe kulturore. Në Berat, gjatë gjysmës së parë të shek. XVIII këtë rol e ka luajtur me shumë sukses familja fisnike Vlora, pinjoll i së cilës ishte poeti ynë. Nezimi një kohë qe inkuadruar në shërbimin administrativ, mbase si sekretar i Divanit (këshillit administrativ), të sanxhakbeut Ismail Pashë Velabishti (l. 1722- vd. 1763), poet që krijonte me pseudonimin poetik "Dervish", donator dhe vakuflënës i madh, mecen dhe farefis i Nezimit.

Në vitin 1745 Nezimi e lëshon Beratit dhe vendoset në Stamboll, ku edhe ka vdekur, i goditur nga epidema e murtajës, në vitin 1759. Pas vetes ai ka lënë gjashtë vepra. 1) Divani persisht, i sistemuar në vitin 1747, 2) Divani I osmanisht, i sistemuar në vitin 1747, 3) "Mynsheat", vepër nga fusha e stilistikës (insha) në prozë 4) Divani shqip, pa vit përfundimi, 5) Fjalorthi shqip-turqisht

i përpiluar në vargje dhe 6) Divani II osmanisht, i sistemuar në vitin 1753.

Vepra e Nezimit ka rëndësi të veçantë për historinë e letërsisë shqipe, si dhe për historinë e letërsisë shqiptare të divanit. Nezimi, po ashtu, është përfaqësuesi më i rëndësishëm i estetikës shqiptare të ashtut. Ai me shije të stërholluara dhe me ndjenja subtile ka trajtuar bukurinë e shumësisë së njëshme.

Nezimi e ngiti në nivelin më të lartë letërsinë shqipe alhamiada, në krijimtarinë e së cilës, për herë të parë në letërsinë tonë, u trajtuan gjithandej temat laike dhe u krijuan vepra me vlerë të mirëfilltë artistike. Ai në letërsinë shqipe solli gjini, lloje e forma të reja shprehjeje. - Solli divanin e parë, satirat e para dhe personifikimet e para poetike të natyrës. - Solli, po ashtu, poezinë e parë nostalgjike me motive të atdhedashurisë.

Duke vlerësuar lart misionin e poetit në shoqëri, Nezimi hodhi hapin e parë drejt ngritjes së poezisë shqipe në rrafshin e ligjërimit teorik letrar.

Nezim Frakulla, me dashurinë e tij të madhe e të pastër, që rrezatoi për atdheun, për gjuhën shqipe dhe sidomos për diturinë dhe emancipimin, i hapi rrugën mendimit iluminist shqiptar.

Shënime:

¹ Hahn J. G. von, *Albanesische Studien*, Vëll.II, Jena, 1854, f. 142- 146. Cituar sipas: Robert Elsie, *Histori e Letërsisë Shqiptare*, Tiranë - Pejë: Dukagjini, 1997, f 73.

² Dozon Auguste, *Manuel de la langue Sckiye on Albanaise*, Paris 1878, f. 7.

³ Banloew Louis, *Analyse de la langue Albanaise*, Paris 1879, f. 241.

⁴ Camarda Demetrio, *Appendice al Saggio do Grammatologia comparata sulla Lingua Albanese*, Prato, 1866, f. XIV-XV & 46-50, 155.

⁵ Meyer Gustav, *Della lingua e letteratura albanese*, "Nouova Antologia", 15 aprile 1885, f. 585-607.

⁶ Petrotta Geatano, *Popolo, lingua e letteratura albanese*, Palermo, 1931, f.246-247.

⁷ Kastrati Jup, *Zef Jubani (jeta dhe veprat)*, Tiranë: Shtëpia Botuese "8 Nëntori", 1987, f. 118.

⁸ Ferhati Abdullah, *Pak dritë mbi jetëshkrimin e Nezimit*, "Zani i naltë",

Tiranë, maj 1938, viti XIII, nr. 5, f. 155-159.

⁹ SHETOS /Shefik Osmani/, **Nezim Ibrahim Frakulla nga Berati**, "Kultura islame", Tiranë, 1942, viti III, nr. 5-6-7, f. 159-165.

¹⁰ Resuli Namik, **Nezim Berati (1754)**, "Shkrimtarët shqiptarë", Pjesa I (1462-1878), Tiranë, 1941, f. 107-108.

¹¹ Rossi Ettore, **Notizia su un Manoscritto del Kanzoniere di Nezim** (Secoli XVII-XVIII) in caratteri arabi e lingua Albanese, "Rivista degli studi orientali", Roma, vol. XXI (1946), fasc. III-IV, f. 219-246.

¹² Myderrizi Osman, **Nezim Frakulla (1690 ? - 1750)**, "Buletin i shkencave shoqërore", Tiranë, 1954, nr.4, f. 56-75.

¹³ Domi Mahir, **Nezim Frakulla**, "Historia e letërsisë shqiptare", Universiteti i Prishtinës . Prishtinë, 1971, f. 195-204.

¹⁴ Çollaku Shaban, **Nezim Frakulla** "Historia e letërsisë shqiptare", Prishtinë: Rilindja, 1989, f. 64-68; I njeiti, **Frakulla Nezim (1685-1760)**, " Fjalori Enciklopedik Shqiptar" Tiranë: Akademia e Shkencave e RPSSH, 1985, f. 287.

¹⁵ Kastrati Jup, **Historia e Albanologjisë (1497-1997)**, Vëllimi i parë (1497-1853), Tiranë, 2000, f. 270-276.

¹⁶ Mufaku Muhamed, **el-Thekâfetu el-Albānijje f'1-Ebxhedijjeti el-Arabijje**. Kuvajt, 1983, f.112-119.

¹⁷ Hysa Mahmud, **Vepra poetike e Nezim Frakullës**, "Alamiada shqiptare I", Shkup: Logos-A, 2000, f. 53-90. I njeiti, **Krestomaci e letërsisë së vjetër shqiptare**, Prishtinë: Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore, 1987, f. 223-234.

¹⁸ Elsie Robert, **Histori e letërsisë shqiptare**, / Përktheu nga anglishtja: Abdurrahim Myftiu, Tiranë - Pejë: Dukagjini, f. 73-75.

¹⁹ Hamiti Abdullah, **Nezim Frakulla dhe Divani i tij shqip**, Shkup-Prishtinë -Tiranë: Logos-A, 2008.

²⁰ Shuteriqi Dh. S., **Shkrimet Shqipe në vitet 1332-1850**. Tiranë 1976, f.108.

²¹ Abazi - Egro Genciana, **Sami Frashëri dhe Letërsia e Bejtexhinjve: Një provë e parë për botimin e Divanit të Nezim Frakullës**. Në: Studime filologjike, nr. 1-2, Tiranë 2005, f. 119-164.

²² Durdia Qeramudin, Mahqemeja Agim, Telegrafi Bedri, **Hapësira e Kulturës Islame: Berati**, Berat: "Mendimi i Lirë", 1999, f. 130-133.

²³ Ferhati Abdullah, **"Divani" i Nezimit të Beratit**, "Zani i naltë", Tiranë, shkurt 1938, viti XIII, nr. 1-2, f. 44-52; nr. 3, f. 93-96; nr. 4, f. 113-116; nr. 5, f. 155-156; nr. 8, f.244-246; nr.9, f.281-282; nr. 10-11, f. 342-344; nr. 12, f. 380-381.

²⁴ Hamiti Abdullah, **Nezim Frakulla dhe Divani i tij shqip**, Shkup, Prishtinë, Tiranë: Logos-A, 2008, 481 f.

²⁵ Kastrati Jup, **Historia e Albanologjisë (1497-1997)**, Vep. cit. f 271.

²⁶ Myderrizi Osman, **Nezim Frakulla**, Vep. cit. f. 56.

²⁷ Uludağ Süleyman, Aşk: **Turkiye Diyanet Vakfı Islam Ansiklopedisi**, cilt 4, İstanbul, 1991, f. 11-17.

²⁸ Hamiti Abdullah, **Nezim Frakulla dhe...**Vep. e cit. f.341. "Ashki mexhazi" quhet dashuria njëzëzore; jâ Rrahîm = o Mëshirëplot (o Zot); nijâz = devocion, lutje, falje.

- ²⁹ Akün Ömer Faruk, Divan Edebiyatı: **Turkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, cilt 9, İstanbul, 1994, f. 389- 427.
- ³⁰ Ferhati Abdullah, **Pak dritë mbi jetëshkrimin e Nezimit**, në: "Zani i Naltë", nr. 5, Tiranë, 1938, f.155- 159.
- ³¹ SHETOS /Shefik Osmani/, **Nezim Ibrahim Frakulla nga Berati**, në: "Kultura islame", Tiranë 1942, viti III, nr. 5-6-7, f. 159-165.
- ³² Myderrizi Osman, **Nezim Frakulla**, Vep. cit. f. 63.
- ³³ Çdo fjalor i osmanishtes tregon domethënien e kësaj fjale, përfshirë fjalorin e Sami Frashërit: Sh. Sami, **Kāmûsi Türkî**, Derseadet: Ikdam Matbaası, 1317h./1899, f. 1323.
- ³⁴ Ferhati Abdullah, **Pak dritë ...** Vep. cit. f.158.
- ³⁵ Myderrizi Osman, **Nezim Frakulla...** Vep cit., f. 57.
- ³⁶ Robert Elsie, është i pari nga historianët e letërsisë shqipe që ka kumtuar informacionin se Nezimi ka vdekur nga kolera , por nuk e ka dhënë burimin e këtij informacioni. (**Histori e letërsisë ...** Vep. e cit. , f. 74).
- ³⁷ Ka një varg hadithesh të cilat e trajtojnë çështjen e të vdekurve nga murtaja
- ³⁸ Hamiti Abdullah, **Nezim Frakulla dhe...**Vep. e cit. f. 174.
- ³⁹ Vlerën numerike sipas llogaritjes ebxhedike e gjejmë me formulën: Viti hixhri x 0. 97 + 622 = vtti sipas kalendarit tonë.
- ⁴⁰ Ferhati Abdullah, **Pak dritë ...** Vep. cit. f.156.
- ⁴¹ Myderrizi Osman, **Nezim Frakulla ...**Vep. cit. f. 63.
- ⁴² Po aty, f. 57.
- ⁴³ Hasani Hasan, **Leksikon i Shkrimtarëve Shqiptarë 1501-1990**. Prishtinë: Shkëndija, 1994, f.93.
- ⁴⁴ Po aty, f. 219.
- ⁴⁵ Gjejgu, (apo, siç mbiemërohet në burimet turke, Güveği) Sinan Pashë Vlora ka pasur një karrierë të bujshme ushtarake administrative, sidomos pas martesës si tij me princeshën Hatixhe, e bija e sulltan Bajezidit II, më 7 maj 1481. Brenda viteve 1491-1492 ka zënë pozitën Kryeadmiral i Flotës Osmane. Dy herë ka qenë sanxhakbej i Vlorës. Herën e parë gjatë viteve 1485-1487 dhe herën e dytë pas shkarkimit nga pozita e Kryeadmiralit në vitin 1492 e deri kur u vra në luftë kundër një flote të huaj në gjirin e Vlorës, më 26 qershor të vitit 1503, dhe u varros në një tyrbe të posaçme në oborrin e teqes bektashiane të cilën e kishte ngritur vetë në Kalanë e Kaninës. Ka lënë dy djem. I madhi, Sulltan-zade Mehmet Beu, ka qenë sanxhakbej i Vlorës në vitin 1505 dhe pas vitit 1522 deri kur vdiq në vitin 1533 dhe u varros pranë të et. Djali tjetër, Ali beu, sanxhakbej i Vlorës prej vitit 1517 e deri kur u vra në rrethimin e kalasë së Rodosit në vitin 1522. Djali i madh i Sulltan-zade Mehmet Beut, Kara Sinan Pasha, po ashtu ka qenë sanxhakbej i Vlorës pas vdekjes së të et. Ai e ka pritur Sulltan Sylejman Kanuniun në Kalanë e Kaninës në vitin 1538. Nga kjo familje fisnike shqiptare kanë dalë personalitete të ndryshme që patën arritur pozita të larta në hierarkinë drejtuese osmane, përfshirë edhe pozitën e Kryeministrit të Perandorisë Osmane të cilën e pat zënë Ferid Pashë Vlora nga viti 1903 deri

në vitin 1908. (Ekrem Vlora, **Kalaja e Kaninës**, estratto dalla rivista "Shejzat", (Le pleiadi). Roma: Arti Grafiche Editoriali A. Urbinati, 1961, f. 29-33).

⁴⁶ Vlora Ekrem Bey, **Lebenserinnerungen**, München, 1968, Vëllimi I, f. 219.

⁴⁷ Një fotokopje të dorëshkrimit të Nezimit që përmbledh tre divanët e tij, dy osmanisht dhe një persisht, të realizuar teknikisht keq, ma ka huazuar për përdorim kolegu Abdullah Hamiti, për çka e falënderoj. Pasi të kemi në dorë një riprodhim më të mirë të këtij dorëshkrimi, besoj se do të nxjerrim më shumë informacione për Nezimin.

⁴⁸ Biblioteka Kombëtare në Tiranë, **An IX/10 F.**, fl.15,

⁴⁹ Po aty, fl. 88.

⁵⁰ Süreyya Mehmet, **Sicil-li Osmani**, 3, Istanbul, 1996, f.867.

⁵¹ Vlora Ekrem **Kalaja e Kaninës**, vep. cit., f. 42

⁵² Vlora Ekrem, **Kalaja e Kaninës**, vep. cit., Po aty; I njëjti, **Kujtime**, vëll. II, vep cit., f. 321.

⁵³ Biblioteka Kombëtare në Tiranë, **An IX/10 F.**, fl.92.

⁵⁴ Ferhati Abdullah, **Pak dritë** ... Vep cit, f. 157. Përkthimin selektiv të këtij akti e kemi bërë në bazë të dokumentit të transkriptuar nga A. Ferhati.

⁵⁵ Hamiti Abdullah, **Nezim Frakulla dhe** ... Vep. cit. f. 385.

⁵⁶ Davud el-Karsi, ka qenë dijetar dhe myderriz i famshëm turk. Ka punuar myderriz në Stamboll, pastaj në Kajro të Egjiptit, përsëri në Stamboll, pastaj në Birgi, pak kohë në Qipro dhe 15 vitet e fundit të jetës i ka kaluar në Birgi ku edhe ka vdekur në gusht të vitit 1756. Ka qenë një dijetar që ka parapëlqyer jetën askete. Ka lënë një duzinë veprash në fushat e ndryshme, si: Tefsiri dhe shkencat kuranore 4 vepra, Hadith 4 vepra, Apologjetikë (Kelam) 4 vepra, Logjikë 5 vepra, gjuhësi dhe letërsi arabe 6 vepra, astronomi praktike 2 vepra etj. Gati të gjitha verpat e tij janë bërë për qëllime didaktike dhe shkencore. (Cemil Akpınar, Davud-i Karsi : **Islam Ansiklopedisi**, cilt 9, Istambul 1994, f. 29-32.)

⁵⁷ Biblioteka Kombëtare në Tiranë, **An IX/10 F.** fl. 26.

⁵⁸ Po aty, fl. 88.

⁵⁹ Po aty, fl. 89.

⁶⁰ Po aty.

⁶¹ Po aty, fl. 90.

⁶² Po aty, fl. 92.

⁶³ Po aty.

⁶⁴ Po aty, fl. 93.

⁶⁵ Po aty.

⁶⁶ Po aty, fl. 90.

⁶⁷ Po aty, fl. 89.

⁶⁸ Po aty, fl. 24.

⁶⁹ Po aty, fl. 30.

⁷⁰ Po aty, fl. 32.

⁷¹ Po aty, fl. 90-91.

⁷² Po aty, fl. 93-94